

МУМИНОВ Нозим Гаффарович,
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети “Иқтисодиёт
назарияси” кафедраси мудири, иқтисод
фанлари номзоди, доцент

ТУРКИЯ РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСУСИЯТЛАРИ

УДК 339.376

МУМИНОВ Н.Г. ТУРКИЯ РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСУСИЯТЛАРИ

Мақолада Туркия Республикасида давлат харидларини ташкил этишнинг асосий тамойиллари ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш хусусиятлари таҳлил этилган. Туркия Республикасида давлат харидлари самарадорлигининг кўрсаткичлари ўрганилган.

Таянч иборалар: давлат хариди, ошкоралик, шаффофлик, тендер, самарадорлик.

МУМИНОВ Н.Г. ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В ТУРЦИИ

В статье проведен анализ основных принципов организации государственных закупок и особенности оценки их эффективности в Турецкой Республике. Изучены показатели эффективности государственных закупок в Турецкой Республике.

Ключевые слова: государственная закупка, открытость, прозрачность, тендер, эффективность.

MUMINOV N.G. PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF STATE PURCHASING IN TURKEY

In the article, an analysis of the main principles of the organization of public procurement and the features of assessing their effectiveness in the Republic of Turkey are considered. As well, the indicators of the effectiveness of public procurement in the Republic of Turkey were studied.

Keywords: state procurement, openness, transparency, tender, efficiency.

Ҳукуматнинг асосий вазифаларидан бири аҳолини ижтимоий аҳамиятга эга товарлар билан таъминлашдир. Ушбу функцияни амалга ошириш даврида ҳукумат ҳудудлардаги аҳоли манфаатларини кўзлаган ҳолда турли даражадаги бюджетлар маблағларидан фойдаланади. Бутун дунёда ҳукумат томонидан сервис (хизмат кўрсатиш) функцияларини кўрсатишнинг асосий усули давлат ва маҳаллий (муниципал) буюртмаларни шакллантириш ва жойлаштиришдир. Бунда буюртмаларни шакллантириш ва жойлаштириш очиқ (ошкора, шаффоф), қонунчиликда белгиланган процедураларга биноан амалга оширилади. Бутун жараён шаффоф бўлиб, ушбу буюртмани олишга ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектга имкон беришни назарда тутди.

Дунёнинг турли мамлакатларида танлов тизимининг мавжудлиги бозор иштирокчилари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни характерловчи қонунчилик билан белгиланади. Қонунчилик билан асосан давлат муассасалари томонидан ташкиллаштирилган танловларда иштирок этиш шартлари тартибга солинади. Танлов муносабатлари тизимида давлатнинг ўрни ва аҳамияти аниқланади. Танловларни ташкиллаштириш ва ўтказиш тартиби ишлаб чиқилади, ўрнатилган тартибларга риоя қилмаганликлари учун томонларнинг жавобгарлик чоралари ишлаб чиқилади. Кўпчилик мамлакатларда ноҳалол иштирокчилар билан курашга катта эътибор қаратилади (келишувларни мавжуд бўлиши имкониятларини излаш, алоҳида фирмалар томонидан бозорни монополлаштириш ва бошқалар).

Бу борада Туркия тажрибасини ўрганиш ўринлидир. Туркия иқтисодиёти ривожланган бўлганлиги сабабли бу ерда товар ва хизматлар бозори тўлиқ шаклланиб бўлган, деб таъкидлашимиз мумкин. Табиийки, ҳар бир тармоқда, унда катта аҳамият касб этадиган компанияларни ҳисобга олиб, ўз хусусиятлари пайдо бўлган. Шу сабабдан бўлса керак, янги компанияларни бозорга чиқиб фаолият юритиш имкониятлари чегаралангандир. Аслини олганда, ушбу муаммоларга эътибор бермаса ҳам бўлади, чунки Туркияда бозор иқтисодиёти тўлиқ шаклланиб бўлган. Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви чекланган ва бошқа Европа мамлакатлари билан таққослаш имконияти мавжуддир.

Туркияда давлат харидларининг асосий тамойиллари:

- харидларнинг асосланганлиги;
- харидларнинг рақобатлилиги (давлат эҳтиёжлари учун шартномалар тузилаётганда харидларнинг рақобатли усулларидадан фойдаланиш керак);

- бозорнинг барча иштирокчиларига нисбатан тенг ва адолатли муносабат;
- харидларнинг очиқлиги ва шаффофлиги;
- харидлар жараёни иштирокчиларининг жавобгарлиги.

Туркияда давлат эҳтиёжлари учун товарларни етказиб бериш бўйича тендерларда иштирок этиш “Давлат эҳтиёжлари учун тендерлар тўғрисида”ги Қонун (Public Tenders Law) билан тартибга солиниб турилади. Кичик бизнес субъектлари учун алоҳида шартлар қонунчиликда белгиланмаган, шу сабабдан давлат харидларининг маҳаллий иштирокчилари ҳуқуқ ва мажбуриятлари фарқланмайди.

Туркия ўз ЯИМнинг бор-йўғи 0,5%ини ИТТКИ¹га сарфлайди, бу жуда паст кўрсаткичдир. Шу сабабдан, жаҳон бозорига рақобатбардош маҳсулот олиб чиқиш учун Туркия технологияларни импорт қилишга мажбурдир.

Туркияда технологияларни узатишнинг асосий канали бўлиб тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобланади. Турк фирмалари XX аср охири ва XIX аср бошларида 1478 та лицензион шартнома ва келишувлар имзолаб, уларнинг 88%и ишлаб чиқариш билан боғлиқдир. Бу соҳада Германия, Буюк Британия, Франция, Нидерландия ва Италия катта роль ўйнамоқда. Умуман олганда, Туркияга барча шаклларда олиб кирилаётган технологияларнинг 70%и ЕИ мамлакатларига тўғри келади².

Туркияда технологияларни жалб этиш асосан саноат қувватларини модернизациялашга ҳамда янги турдаги товар ва хизматларни жорий этишга қаратилгандир. Ҳозирги кунда юқори технологиялар импортининг асосий қисмини (30%) телеком-

¹ ИТТКИ – илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари.

² Ломакин В. К. Мировая экономика: Учебник для вузов. – М.: Финансы, Юнити, 2007

муникация ускуналари ташкил этади, улуш бўйича ундан кейинги ўринларни кимё саноати учун технологиялар (22%), автомобиль ускуналари (17%)¹ эгаллайди.

Туркия тендер қонунчилигининг муҳим хусусияти шундаки, хорижий компанияларга тендерларда иштирок этиш ҳуқуқи қуйидаги ҳолда ижозат берилади: хорижий компаниялар маҳаллий (турк) компаниялар томонидан вакил бўлиб қатнашганда (бунда, турк компанияси хорижий компаниянинг маҳаллий агенти ёки турк томони 51%дан кам бўлмаган улушга эга қўшма корхона бўлиши мумкин)². Ушбу тартиблар қуйидаги ҳолларда амал қилмайди:

- қуроли кучлар эҳтиёжлари учун баъзи товарларни етказиб беришда;
- ҳукумат структуралари ўртасидаги келишувга биноан “ноёб хусусиятга эга” маҳсулотларнинг хорижий ишлаб чиқарувчидан бевосита етказилиб берилишида.

Агар тендерларнинг маҳаллий органларга алоқаси бўлса, иштирокчиларга қўшимча талаблар қўйилиши мумкин (хусусан, субъектни тегишли иқтисодиёт департаментлари ва савдо палаталарида рўйхатдан ўтиши зарурлиги).

Аниқ бир харид бўйича бюджет маблағларининг самарали сарфланишини баҳолаш бўйича анъанавий баҳолаш услуги мавжуд. Ушбу услуб ҳар бир алоҳидаги харид бўйича бюджет маблағларининг тежалишини оператив равишда аниқлаб бериши мумкин. Бунда буюртмаларни жойлаштириш тизими баҳоланмайди ҳам, таҳлил ҳам қилинмайди.

Шу сабабдан, оператив баҳолаш билан бирга комплекс таҳлилий баҳолаш ҳам жорий этилади (у буюртмаларнинг алоҳида жойлаштирилишини эмас, балки ушбу тизимни тўлиқлигича баҳолашга, фақатгина пул маблағларининг тежалишини эмас, балки харидлар тизими самарадорлиги комплекс кўрсаткичларини ҳисоблайди – режалаштириш, бошланғич баҳони аниқлаш, шартнома баҳоларини тармоқдаги ўртача кўрсаткичдан оғшининг ўртача даражаси, буюртмаларни жойлаштириш ва шартномаларнинг ижро этишда қонунчиликка риоя қилиниши).

Амалиётнинг кўрсатишича, харидларнинг бюджет маблағлари тежалиши борасидаги анъанавий баҳоланиши харидларнинг самарадорлиги дара-

жасини тўлиқ ифода этмайди ва ундан фақатгина оператив таҳлилда фойдаланилиш мумкин. Бундай баҳолашда бир неча муҳим кўрсаткичлар таҳлилдан четда қолади: рақобатчилик даражаси, буюртмаларни жойлаштиришда қонунчиликка риоя қилиниши, шартномаларни режалаштириш ва ижро этиш интизоми. Ундан ташқари, тежамкорликни ҳисоблашда шартноманинг бошланғич баҳоси билан боғлиқ камчиликлар мавжуд, чунки ушбу ҳисоб-китоб бошланғич баҳонинг аниқланиши ва баҳо белгиланишининг реал бозор шароитлари асосланганлигини эътиборга олмайди.

Давлат харидлари самарадорлигини баҳолашнинг асосий тамойиллари:

– **шаффофлик** (ошкоралик) – савдоларни эълон қилиш, уларнинг бориши ва натижалари, харидлар меъёрий-ҳуқуқий асослари тўғрисидаги ахборотларнинг очиқлиги ва эркинлигини назарда тутати;

– **тенглик** (адолатлилик) – танловларни ўтказиш шартлари, ғолибни аниқлаш мезон ва тартиблари олдиндан ўрнатилади ва барча иштирокчилар учун улар бир хилдир. Ундан ташқари, ушбу шартлар бевосита савдолар ўтказилиш даврида ўзгартирилиши мумкин эмас. Қайсидир иштирокчига нисбатан камситиш чораларини қўллаш қатъиян ман этилади. Шу билан бирга, буюртмачи ва етказиб берувчиларнинг ҳуқуқий тенглиги амалга оширилади;

– **жавобгарлилик** – томонларнинг харидларни амалга оширишда бир-бири олдида мажбуриятларини бажаришлари ҳамда шартнома муносабатлари ўрнатилишининг қонунийлиги ва умумий тартибдалигини англатади;

– **Тежамкорлик** – танлов савдоларини ташкиллаштириш ва ўтказишга харажатлар; улар барча меъёр ва процедураларга риоя қилиб, ошкоралик, тенглик ва жавобгарлик тўлиқ таъминланган ҳолда минимал даражада бўлиши керак. Таъкидлаш жоизки, харажатларнинг пасайиши савдоларни ташкиллаштириш ва ўтказиш бошқарувини такомиллаштириш эвазига оширилиши керак;

– **самарадорлик** – бозорда рақобатчилик муҳитининг яратилиши эвазига эришиш мумкин. Давлат харидлари бозори хусусиятларини ҳисобга олиб рақобатчилик муҳити барча истовчилар иштирок этиши мумкин бўлган танловлар (савдолар) ўтказилишини ташкиллаштириш орқали жорий этилиши мумкин. Бунда эҳтиёж бўлган маҳсулотнинг истеъмолчига (бизнинг ҳолатимизда

¹ Ўша ерда.

² Нестерович В.Н., Смирнов В.И. Конкурсные торги на закупку продукции для государственных нужд. - М.: Инфра-М, 2007.

– давлат) максимал даражадаги фойдали нархда харид қилиниши назарда тутилади.

Туркия Республикасида давлат харидлари самардорлигининг кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат:

- буюртмаларни жойлаштиришдаги тежамкорлик;
- буюртмаларни жойлаштиришда қонунчиликка риоя қилиш;
- рақобатли харидларнинг улуши;
- буюртмаларни жойлаштиришда режаларнинг бажарилиши;
- шартномаларни ижро этиш интизоми;
- шартномаларнинг бошланғич нархлари белгиланишининг асосланганлиги.

Ҳар бир харид бўйича натижалар бюджет маблағларини самарали ишлатиш, тежамкорлик даражасини аниқлаш билан баҳоланади. Тежамкорлик шартноманинг бошланғич баҳосига нисбатан фоизда аниқланади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Туркияда давлат харидларининг самардорлиги қуйидагиларга боғлиқ: ягона меъёрий ҳужжатларнинг мавжудлиги, давлат молиясини сарфлашдаги тежамкорлик, давлат буюртмаларини бажаришда барча таъминотчиларнинг эркин қатнаша олиши, давлат буюртмаларини жойлаштиришда рақобатчиликнинг ошиб бориши.

Давлат харидлари тизимида Туркия иқтисодиётининг асосий муаммоси – шаффофликнинг паст даражада эканлиги. Туркия иқтисодиётида яширин сектор доимо катта улушга эга бўлган. Молиявий шаффофлик инвестицион муҳитни яхшилайти ва ЕИ учун барқарорлик кўрсаткичи сифатида хизмат қилади. Аммо давлат харидлари масаласига европача ёндашув тараққиётга олиб келмаслиги мумкин. Янги бюрократик структураларни яратиш орқали коррупцияга қарши самарали курашиш мумкин эмасдир.

Давлат харидларини самарали амалга оширишда катта ижобий салоҳиятга эга бўлган Туркия тажрибасидан унумли фойдаланиб, республикамиз давлат хариди тизими фаолиятини такомиллаштиришнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Жаҳон тажрибаси ва республикадаги реал воқеликни чуқур таҳлил қилиш натижасида давлат харидларини ислоҳ этиш зарурати юзага келди. Ушбу ислохотлар натижасида битта контракт бўйича 300 АҚШ долларидан 100 минг АҚШ долларигача эквивалентдаги товарлар (ишлар, хизматлар)нинг давлат ва корпоратив харидларининг Ўзбекистон Республика товар

хом ашё биржаси томонидан ташкиллаштирилган электрон савдолар орқали амалга оширишга оид талаб бекор қилинди. Шундай тартиб жорий қилиндики, унга кўра 2018 йил 1 январга қадар товарлар (ишлар, хизматлар)нинг давлат ва корпоратив харидлари қуйидаги эквивалентларга мувофиқ¹, яъни:

- 1 минг АҚШ долларидан кам бўлган битта контракт - нархи, сифати ва товарлар (ишлар, хизматлар)ни етказиб бериш муддатлари бўйича энг мақбул келадиган шартларни таклиф қилган етказиб берувчилар билан тўғридан-тўғри шартномалар тузиш орқали;

- 1 мингдан 100 минг АҚШ долларигача бўлган битта контракт - буюртмачи тузатилган идоравий танлов комиссиялари томонидан баҳоланадиган энг мақбул таклифларни танлаб олиш орқали;

- 100 минг АҚШ долларидан юқори миқдордаги битта контракт - буюртмачи томонидан Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "ЎЗИнжиниринг" Республика лойиҳа институти, шунингдек, буюртмачининг тармоқ илмий-техник кенгашларининг вакиллари мажбурий жалб этган ҳолда тузиладиган идоралараро танлов (тендер) комиссиялари ташкил этадиган танлов (тендер) савдоларини ўтказиш орқали амалга оширилади.

2018 йил 1 январдан Ресурслар ягона миллий маълумотномаси ва Давлат харидлари ягона ахборот портали ишга туширилади.

Ҳужжат билан иқтисодиётнинг тегишли тармоқлари ва ижтимоий соҳада амалга оширилаётган, битта контракт бўйича 5 млн. АҚШ долларидан юқори эквивалентдаги инвестиция лойиҳалари доирасида товарлар (ишлар, хизматлар)нинг хариди юзасидан тармоқ идоралараро тендер комиссиялари тугатилди². Бундан ташқари, лойиҳа ташкилотлари томонидан тайёрланган тендер ва лойиҳаолди ҳужжатларини таклиф этилаётган технология ва асбоб-ускуналар бўйича технология, асбоб-ускуналарни танлаш ва нархларни шакллантириш қисмида экспертизадан ўтказиш функциясини бажарадиган ихтисослашган тармоқ эксперт кенгашлари тугатилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 23 августдаги "Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг давлат ва корпоратив харидларини амалга оширишнинг замонавий шакл ва услубларини янада жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3237-сон Қарори.

² https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/birjada_davlat_haridlari_bekor_qilindi

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 23 августдаги “Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг давлат ва корпоратив харидларини амалга оширишнинг замонавий шакл ва услубларини янада жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3237-сон Қарори.
2. Ломакин В. К. Мировая экономика: Учебник для вузов. - М.: Финансы, Юнити, 2007
3. Нестерович В.Н., Смирнов В.И. Конкурсные торги на закупку продукции для государственных нужд. - М.: Инфра-М, 2007.
4. https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/birjada_davlat_haridlari_bekor_qilindi